

Természettudományos és ismeretterjesztő könyvkiadásunk 1978—1980

Immár harmadszor gyűlünk össze a *Korunk* jóvoltából*, hogy természettudományos és ismeretterjesztő könyvkiadásunk helyzetét áttekintsük, s megpróbáljunk megoldásokat keresni a problémákra. Tesszük ezt annál is inkább, mert már az első, 1975-ös megbeszélésen konkrét perspektivaként állt előttünk az országos méretű — egy világjelenség hazai vetületeként jelentkező — tudományos-műszaki forradalom, amely épp az 1975 óta eltelt időben tette szükségessé az egész oktatási rendszer új alapokra helyezését (hogy milyen módon és eredménnyel, az nem tartozik ide, de magával a ténnyel feltétlenül számolnunk kell), s a most vizsgált időszakban jelentek meg azok a fontos pártdokumentumok, amelyek az 1981—1985-ös időszakra irányelveket, és 2000-ig terjedően általános orientációkat fogalmaznak meg. A témával foglalkozni tehát kötelességünk.

Attól félek azonban, hogy ehhez mérten döntési lehetőségeink — főleg az itt jelenlévőket illetően — igen szűkre szabottak. Tulajdonképpen nem is vállalkozhatunk másra, mint az előzőleg már felmért 1970—1974-es és 1975—1977-es időszak eredményeinek rögzítésére, s a tennivalók közül azoknak a kijelölésére, amelyek a mi hatáskörünkön belül megvalósíthatók. Nagyon fontos azonban tudatában lennünk, hogy az a munka, amelyet különböző kiadói szerkesztőségekben végzünk, milyen nagy fontosságú problémakör része, s hogy — még változatlan külső körülmények között is — mennyire szükséges a mi számunkra adott tevékenységi kör lehetőségeinek maximális kihasználása.

Lássuk először az utóbbi három év teljesítményeit.

A romániai magyar könyvkiadásból részt vállaló 14 könyvkiadó s a központi és megyei művelődési intézmények kiadói teljesítménye (zárójelben a témánk szempontjából bennünket közelebbről érdeklő címeikkel) a következő képet mutatja:

	1978	1979	1980
Politikai	23 (—)	31 (3)	24 (—)
Kritérium	103 (11)	110 (7)	95 (5)
Dacia	31 (7)	30 (4)	31 (4)
Albatros	5 (1)	7 (1)	4 (—)
Ceres	2 (2)	2 (2)	6 (6)
Creangă	17 (—)	14 (—)	19 (—)
Eminescu	—	3 (—)	1 (—)
Facla	3 (—)	5 (—)	3 (—)
Litera	1 (—)	3 (—)	2 (—)
Műszaki	—	3 (3)	5 (5)
Tanügyi	2 (—)	7 (—)	6 (—)
Tudományos	7 (5)	5 (4)	3 (3)
Zenei	3 (—)	—	1 (—)
Orvosi	—	—	—
Összesen	197 (26)	220 (24)	200 (23)

Hadd emlékeztessünk itt az előző három év összesített adataira, amikor a kiadói össztermés és a természettudományos meg ismeretterjesztő művek aránya a következő volt: 1975-ben 230-ból 42; 1976-ban 220-ból 40; 1977-ben 213-ból 25. Ugy látszik tehát, a helyzet az előbbi időszakhoz képest nemhogy javult volna,

* Elhangzott a március 13-i *Korunk*-délelőtti, mint annak vitaindító előadása. Az első hasonló megbeszélés anyagát 1976. 1—2. számunkban közöltük (A tudományos könyv — munkaeszköz).

hanem rosszabbodott, s ami külön meggondolkoztató: 1977 óta szinte felére csökkent épp az a könyvkiadási reszort, amelynek pedig a tudományos-műszaki forradalom hazai eseményei következtében *növekednie* kellett volna.

Persze itt nem szabad megfeledkeznünk egy tényezőről, s talán a szerkesztőkollégák ezt igazolják is (vagy esetleg megcáfolják), hogy ti, oktatási rendszerünk átstrukturálódása ebben az időszakban a szakliceumi tankönyvek írásának-fordításának területén vette igénybe meglévő szakunkaerőinket. De nem elhanyagolható vonatkozás az sem, hogy könyveink nyomdai előállításában az utóbbi években fokozottan észlelhető nehézségek szintén a természettudományos-műszaki könyvek terén érezhetőek leginkább, ahol a szedés, a tördelés, az illusztrációs anyag nyomdai kivitelezése nagyobb gonddal jár, s a nyomdaipari vállalatok részéről nagyobb idegenkedést vált ki. Erre talán elég két példát felhoznom (bizonyára van több is): a Ceres Könyvkiadónál a román—magyar és magyar—román mezőgazdasági szótár, a Kriterionnál a még ma is korrektúrafázisban lévő *Kémiai kislexikon* példáját.

A nehézségek tehát nagyobb mérvűek ezen a területen, de épp azért kell fokozottabb mértékben tudatosítanunk e terület jelentőségét az országos fejlődés egésze szempontjából. Ebben a vonatkozásban politikai kérdés az, hogy ne engedjük magunkat a nehézségek nyomása alatt összetörni.

A különféle központi és megyei művelődési intézmények hozzájárulása az utóbbi hároméves időszakban egészen minimálisra zsugorodott:

	1978	1979	1980
Etnológiai Intézet	3 (-)	2 (-)	2 (-)
Arad megye	1 (-)	—	—
Bihar megye	3 (-)	4 (-)	1 (-)
Hargita megye	9 (4)	3 (2)	6 (1)
Maros megye	—	—	2 (-)
Kovácsna megye	4 (-)	2 (-)	3 (-)
Szatmár megye	—	1 (-)	1 (-)
Összesen	20 (4)	12 (2)	15 (1)

Ennek oka, hogy a megyei szervek könyvkiadási lehetőségei az állami könyvkiadói hálózaténál még jobban összeszűkültek. Emlékeztetni szeretnék arra, hogy az első (1970—1974) időszakból még olyan mezőgazdasági kiadványokra tudunk hivatkozni Hargita megyéből, amelyek példányszáma (az egy megyében való terjesztettség köztöttsége ellenére) többszöröse volt a Ceres által ugyanolyan könyvtípusban elért országos példányszámnak. Ebből a most vizsgált időszakból is idézhetjük — ismét csak Hargita megyéből — egyrészt a dr. Csedő-féle gyógynövénykönyv példáját, amely azt tanúsítja, hogy nem lehetetlen érdemleges tudományos hozzájárulás megyei szintről, másrészt azokat az egészségügyi felvilágosító füzeteket (ilyeneket korábban az Orvosi Könyvkiadó jelentetett meg magyarul), amelyek a megye viszonylatában olykor két-három kiadást, több tízezres példányszámot érnek el — de sajnos, csak a megyében hozzáférhetőek.

A másik fontos kérdés a *tematika*. Már az 1975-ös kerekasztal-megbeszélésen nyomatékkal vetődött fel, hogy természettudományos és ismeretterjesztő könyvkiadásunkat az országos fejlődés szükségleteihez és tematikai elvárásaihoz kell igazítanunk. Ez a kiadók részéről fokozottabb szervező (szerző)felkutató, kézirat-ösztönző, tervező) munkát igényel. Persze, nem lehet mereven évről évre, sőt hároméves periódusban sem számon kérni a teljes tematikát. Éppen ezért úgy hiszem, hasznos lesz az összehasonlítással 1970-ig visszamennünk:

	1970—1974	1975—1977	1978—1980
1. Mező- és erdőgazdaság	25	7	2
2. Technika	16	7	11
3. Állattan, állattenyésztés	14	3	7
4. Biológia, növénytan	12	17	10
5. Orvostudomány	11	3	1
6. Matematika	7	4	3
7. Fizika	7	7	3
8. Csillagászat, földrajz	3	6	2
9. Ásványtan	1	1	1
10. Kémia	—	3	4
11. Általános ismeretterjesztés	20	32	29

Az 1970—1974 közötti időszakból adott ranglista tehát, kivéve belőle a 11-es pontot, a továbbiakban a következőképpen alakult (a számok a témaköröket jelentik):

1975—1977: 4, 1, 2, 7, 8, 3, 6, 10, 5, 9

1978—1980: 2, 4, 3, 10, 6, 7, 1, 8, 9, 5

— amiből az olvasható ki, hogy a műszaki jellegű könyvek időleges visszazuhanása, majd bizonyos feljövése mellett a mező- és erdőgazdasági, az állattani és állattenyésztési ágazat döbbenetes visszaszorulása s az általános biológia, a növénytan és a kémia előretérése következett be. Úgy hiszem, ehhez — épp az utóbbi hónapok hazai gazdaságpolitikai elemzéseinek összefüggésében — nem kell külön kommentárt fűzőm. Nagyon fontos azonban a helyzet tudatosítása és alapvető megváltoztatása.

Ami a műszaki könyvkiadást illeti, tíz év távlatából kellően kikristályosodott az, hogy milyen vonatkozásban számíthatunk a meglévő keretek — elsősorban a Műszaki Könyvkiadó — kihasználására. Ez alatt az évtized alatt néhány, a műszaki alapokaderek továbbképzését elősegítő segédkiadvány (4) és ismeretterjesztő mű, szótár (4) mellett a Műszaki Könyvkiadó középfokú szakmai munkákat jelentetett meg: kettőt-kettőt a géplakatos, a kazánfűtő, a rádió- és tv-műszerész, a villany-szerelő és a kőműves, illetve egyet-egyet a fakitermelő, a lakatos, a műszerész, a hegesztő, a gépkocsijavító, az öntő, a fonodai munkás és a bányász szakmák számára. Ezenkívül kiadott két magasabb szintű szakmunkát: Rohonyi Vilmos könyvét a fogaskerék-meghajtásokról és a Tenkei Tiborét a marásról.

Nem tudok válaszolni arra a kérdésre, hogy ez a teljesítmény mennyiségileg hogyan viszonyul a Műszaki Könyvkiadó lehetőségeihez, ahol egyetlen szerkesztő vállára nehezedik egy nem könnyű és Bukarestben még nehezebben betölthető feladatkör. Erre a kiadónak, illetve a magyar kiadványok szerkesztőjének kellene választ adnia — kár, hogy nincs jelen a megbeszélésen. Fel kell vetnünk azt a kérdést, hogy az új oktatási rendszerben, egész ifjúságunk tömegméretű átrétegződésének, a gyakorlati pályák felé irányításának időszakában — ismerve a nehézségeket, amelyekkel a Tanügyi és Pedagógiai Könyvkiadó küzd épp a magyar nyelvű műszaki tankönyvek létrehozása terén — biztosíthatják-e ezek a keretek az ifjú nemzedék szakmai továbbképzését, az iskolapadokban és műhelyekben elsajátított szakmai ismeretének elmélyítését. A műszaki könyvek általunk ismert példányszámai (2000, 3840, 4170, 4230 stb.) azt mutatják, hogy ez iránt az irodalom iránt növekvő olvasói érdeklődés kezd mutatkozni. De intenzív és szívós munkára van szükség ahhoz, hogy műszaki könyvkiadásunk — ide kapcsolva a mezőgazdasági és állattenyésztési ágazatok felőlelő könyvkiadásunkat is — felnőjön az immár 2000-ig tekintő országos gazdaságpolitika előirányozta feladatokhoz.

Persze, hadd tegyem hozzá újra, amit már az elején hangsúlyoztam: hogy e problémák tudatosításának elsősorban a magasabb szinteken, a döntésképes fórumokon kell megtörténnie. De a végrehajtás fórumain is tisztában kell lennünk velük, hogy a körülményeken alapvetően változtató döntések megszületéséig a fentiek tudatában dolgozzunk.

Es itt térnek át egy másik, az előbbi találkozókön is felvetődött kérdésre: az *eredeti munkák* és a *fordítások* viszonyára. Nyilván senki sem kardoskodhat általánosságban beszélve a fordítások ellen. A fordítás — különösen a most vizsgált területeken — a szellemi kooperáció jelentős eszköze: átvesszük azt, ami valahol már kész és hasznosítható eredmény, s közkinccsé tesszük egy olyan nyelven, amelyen az olvasókhoz könnyebben eljut. De épp a szellemi kooperáció teszi szükségessé azt, hogy a magyar könyvkiadásban működő szerkesztők és kiadói vezetők figyelmesen kutassák fel azokat a szerzőket, akik ebbe a szellemi kooperációba magyarul művelt szaktudományuk oldaláról kapcsolódhatnak be. Nem valamiféle elzárkózási tendenciáról van tehát szó, amikor ezen a téren az eredeti művek kiadásának kérdését felvetjük, hanem — éppen ellenkezőleg — arról az igényről, hogy romániai magyar tudományos és műszaki szerzőink az eddiginél nagyobb mértékben vegyenek és vehessenek részt a tudományos-műszaki forradalomban mindnyájunk előtt álló hatalmas feladatok megvalósításában.

Mi most a helyzet? A Műszaki Könyvkiadónál eredeti és fordítás aránya (csak a szakmunkákat véve számításba) a következőképp alakult:

1970—1974: eredeti 2 — fordítás 13 (egyébnél 2 — 0)

1975—1977: eredeti 0 — fordítás 6 (egyébnél 3 — 0)

1978—1980: eredeti 1 — fordítás 4 (egyébnél 0 — 1)

Nézzük meg ugyanezt az arányt a Ceres Könyvkiadónál, ahol a helyzet valamivel jobb:

1970—1974: eredeti 9 — fordítás 9

1975—1977: eredeti 8 — fordítás 2

1978—1980: eredeti 2 — fordítás 2

Talán érdemes végigtekinteni konkrétan a megjelenések címlistáján, és megkérdezni: megtettünk-e mindent a fenti elv érvényesítéséért? Nem hagyunk-e kalódnál értékes tudományos erőket, nem csúszunk-e sokszor a fordítás könnyebb ellenállásának vonalára? Jenei Dezső néhány évvel ezelőtti, a romániai magyar műszaki könyvkiadás három évtizedét áttekintő dolgozatában több mint negyven magyar műszaki szerző nevét találtam. Vajon ezekre ma éppen annyira nem lehet számítani, amennyire a Műszaki Könyvkiadó adatai tükrözik? És hol van az említett évtizedekben kialakult új műszaki értelmiség?

Lehet, hogy paradoxálisnak tűnik, de a többi kiadót rövidebben fogom „elintézni”. Egyrészt azért, mert ezeknek a természettudományos és műszaki könyvszükséglet kielégítésében csak mellékes szerep juthat (komplex profiljuk következtében eleve nem szentelhetnek nagyobb teret és figyelmet ennek a tematikának), másrészt pedig, mert ezek a kiadók kezdettől fogva inkább népszerűsítőként jelentek meg a területeken.

A Kriterion gondozta *Korunk Könyvek* a természet- és társadalomtudományi közgondolkodás általános kérdéseinek sorozatba foglalását tűzte ki célul, és ezt a szerepet kell a továbbiakban átgondoltabban, a társadalmi tudat és a tudományosság területeire átfogóbban kitekintve betöltenie. A *Kriterion Kézikönyvek* néhány sikeres kislexikon után az utóbbi években jórészt két- és egy nyelvű szótárak kiadásával jelentkezett, amelyek fontosak ugyan, de témánk összefüggésében épp a kislexikonoknak volna sajátos funkciójuk. A *Téka* sorozat évi 1-2 kötettel járult és járul természettudományos gondolkodásunk múltjának, nagyjai szellemi örökségének megismertetéséhez. S végül egy új sorozat, a *Kriterion Kiskalauz* az ifjúság tudásvágyból és szórakozásigényből következő sokféle szellemi és gyakorlati érdeklődését kívánja kielégíteni, s közben természetesen teljesíteni azt a feladatot, hogy az előbb mondottak keretében az igényeket — esetleg szórakoztatva — kapcsolja hozzá ahhoz a világhoz, amelynek jelenségeivel az olvasó másutt mint tudásanyaggal találkozhat (gondolunk itt az olyan rendkívül fontos kiadványokra, mint például Fülöp Géza *Az információ nyomában* című kötete).

A Dacia *Antenna* sorozata és e sorozaton kívül megjelent természettudományos könyvei átgondolt tudománypolitikai koncepcióról tanúskodnak. Mondhatnám: könnyű nekik, hiszen épp azzal a hatalmas előnnyel rendelkeznek, ami a Műszaki Könyvkiadó munkáját annyira megnehezíti: a szerzők jelentős rétegének közvetlen kapcsolatával. Ami a jövőre nézve megfontolandó, az a magyar szerkesztője révén szintén Kolozsváron székelőnek tekinthető Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó kiadványaival való átfedések kérdése. A megjelent könyvek jegyzékéből úgy tűnik: az utóbbinak jó néhány kötete pontosan beillik a Dacia *Antenna* sorozatába — viszont talán az e kereteken túllemelkedő tudományos művek kiadása is könnyebbé válnék a Dacia számára, ha a szerzők tudományos könyvkiadó támogatására is számíthatnának.

Dávid Gyula

„Mint a mókus fent a fán“

Család és iskola legfontosabb felkészítési és integráló funkcióját így írja le Háber Judit és H. Sas Judit a *Tan-könyvszagú világ** bevezetőjében: „Felkészítés annak tudására, hogy hol, milyen termelési és társadalmi viszonyok között élnek, hogyan kell élni, mit kell jónak és rossznak tartani, hogyan kell viselkedni; milyenek az emberek, férfiak, nők, felnőttek, gyerekek; kinek mi

a joga és kötelessége, hogyan kell »kezelni« embereket és tárgyakat; milyenek legyünk egyáltalán mi, emberek; mit büntet és mit jutalmaz a világ.“

A gyermek nevelésében a szülők elsősorban az iskolát tekintik a társadalom szavatoltan legobjektívebb, leghatékonyabb integráló tényezőjének. Az arány fordított: minél kevesebbet ad (vagy adhat) a család gyermekének, annál inkább várja el és hárítja át a felkészítés minden vonatkozását az isko-

* Akadémiai Kiadó. Bp., 1980.

lára. Ez utóbbira hárul tehát, hogy az eredendően egyenlőtlen esélyeket (örököltségek, családi körülmények, kulturális- és életmódkülönbségek stb.) legalább az elemi iskolában az egyenlő tudás, a viszonylag egyenlő lehetőségek világává változtassa; hogy a doktrínér társadalmi egyenlőség elve helyett a reális, az emberi képességek és a tudás közös esélyével ajándékozza meg az ifjú embert. Az iskola mint modellt adó intézmény (nemesak a létező, hanem a kívánatos társadalom képét is nyújtva) egyben a társadalom önmagáról alkotott imagóját is fölmutatja. Az idézett könyv az elemi iskolás tankönyvek elemzésével azokat az objektivációkat mutatja föl, amelyek kézzelfoghatóan kifejezik az iskolai szocializáció tartalmát. A tankönyv a kultúra átadásának egyik legközvetlenebb eszköze; a felnőtt életre való felkészítés értékeleit egy olyan modellben adja meg, amely eligazítások, irányelvek, előírások és normák rendszerére épül. Ez utóbbiak — jellegükéből következően — engedelmeséget követelnek, s amint a tanulmányírók H. P. Freyre hivatkozva megállapítják, „minél nagyobb a modelltől szolgáló szocializációs személy-intézmény (ágens) információs, pozíciós, érzelmi hatalma, szankcionálási lehetősége és kontrollkapacitása, annál valószínűbb a szocializált személy konformitása.“

Nem mindegy tehát, miként és mihez konformálódik a gyermek. Az elemi iskolai évek döntő mozzanatot jelentenek a magatartásnormák és a tudatosság viszonylatában. A gyermek már meg akar felelni a normáknak (a szankciók elkerülése végett); később is az ekkor elsajátított normák működnek személyiségében, akár tudatlanul is. A szocializáció fokát az is meghatározza, hogy az iskola (esetünkben a tankönyv) mennyire teljes viselkedésmintát nyújt.

Mint a tanulmányokból kiderül, a tankönyv a felnőtt attitűdöt érvényesíti; a társadalom önmagáról kialakított képét (azt, hogy milyen, és hogy milyennek akarja önmagát láttatni) kötelező érvénnyel vési be a még „ártatlannak“, tehát tudástól, morális előfeltevésektől mentesnek tekintett gyermeki tudatba.

Riesmann szerint — akire a szerzők hivatkoznak — hagyományos, lassan változó társadalmakban a meg nem változtatható, merev, kanonikus szabályok átadása a jellemző. Modern társadalmakban „etikai rendszerekkel, ideológiákkal, előírt magatartási sémákkal“ már a változáshoz való rugalmas alkalmazkodás képességét fejlesztik. A

szerzők kérdésfelvetése ebben is releváns: „A világ, amelyben élünk — és a gyerekek is élnek — mozog, változik, konfliktusokkal, ellentmondásokkal, feszültségekkel terhes. Azaz változtatásra vár. Vajon a tankönyvek ezt a mozgást, a valóság bemutatásának, megkérdőjelezésének, a változás és a változtatás szükségességének feladatát mennyire teljesítik? Készít-e a tankönyv kérdésre, vitára, az állandóság, vagy a változás dominál-e? Nemesak az a probléma tehát, hogy a tankönyv ábrázolta környezet megfelel-e a társadalom tényeinek, hanem hogy szocializációs szisztémája inkább egy hagyományosan merev és változatlan előírásokkal operáló társadalom szükségleteit, vagy egy változó társadalom szükségleteit elégíti-e ki?“

Mivel a pedagógiai cél az, hogy dinamikus világban élni tudó embert neveljen az iskola, fel kell készíteni a gyermeket arra — amit különben is tapasztal! —, hogy rossz dolgok is vannak: betegség, halál, baleset, árvíz, szegénység, van tekintélyelv és hatalmi helyzet, alárendeltség, önzés, gyávaság is — és hogy mindezekhez viszonyulni kell, az önmagához való reflexív viszonyt is beleértve. A gyermeknek meg kell tanulnia, hogy nem olyan egyszerű jó és rossz dolgok tartományait kijelölni; hogy az egyéni döntés elengedhetetlen és kockázatos is ugyanakkor. Persze, ennek a reflexív viszonynak a megteremtését semmiképp sem segíti például az a tankönyvnyelv, amely sztereotípiákat beszűrő jelzős szerkezetekkel, gyakorító képzőkkel (pl. huncut szemű kislány, büszkén lengő zászló, vidáman hazaérkező apa, könnyeit száritgató nagymama stb.) hamis, azaz érzélgős társadalomképet nyújt, sztereotipizált gondolkodást alakít ki. A „lelki selypítés — mint a szerzők írják —, az ékesítő nyelvi kifejezések egy színtelen, hétköznapi nyelvi szöveg ráaggatott tartozékai, és ettől, természetesen, nem válik mesévé, de a valóságtól el-távolodik.“

Milyen valóság körül fogznak a tánc-lépések?

Háber Judit előbb az elemi iskolai tankönyvekből kirajzolódó társadalmi struktúrát, a foglalkozások, jövedelem, fogyasztás kérdéseit elemzi, azaz „a munka világát“. Bár az olvasmányok mindegyike MA játszódik, az előforduló szakmák skálájában az értelmiségi szakmák a legkisebb számban vannak jelen. Pedig a gyermekek többsége fizikai foglalkozású családban él, tehát nem lehet az értelmiségi foglalkozásokat eleve ismertekként kezelni. Azok a foglalkozások kerülnek be a

tankönyvekbe elsősorban, amelyek jól példázzák az erényeket, pl. az áldozatvállalást, s főként a fizikai szakmák felé terelik a gyerekeket. A fizikai foglalkozások többsége is hagyományos (bányász, öntő, traktorista), épp ami új, mai, ami a gyermekeket foglalkoztatja, az hiányzik (automata gépsor, számítógép, autószerelés, tv-szerelés). A foglalkozások nemek szerinti megoszlása is konzervatív: 53 konkrét foglalkozásból 14-et képvisel nő (s ezek is a hagyományosan „női” foglalkozások). A munka világában döntő többségben férfiak vannak, nekik van szakmájuk, foglalkozásuk — a nők „háztartanak” első sorban.

Az elemzett tankönyvek, mint kiderül, a pedagógiai cél közvetlen megvalósítására törekedve, túlértékelik a gépi munkát, nincs sehol fizikai erőfeszítés, nincs pizsok, fáradtság, nehézség. Mindenki jól és áldozatkészen dolgozik; a munka „becsület és dicsőség dolga”, nem az öröme, az alkotásé, nem egyéni vállalkozás; a dolgozó személyes tulajdonságai, emberi kapcsolatai nem jelennek meg: a munka itt egy közösség *egyidejű*, de nem közös tevékenysége.

A „mosolygó szemű vajúg” társadalmában valójában (egy 1970-es statisztika szerint) 74,3%-ban fizikai dolgozók, 25,7%-ban szellemi dolgozók a munkavégzők. A tankönyvben a társadalmi struktúra ezzel szemben a következő: 57,1%-ban a szereplőknek nincs foglalkozásuk (szülő, nagyszülő, illetve 2,9 „hős”), a fennmaradó szereplők foglalkozási aránya: 53% szellemi (ebből 26% pedagógus!) és 47% fizikai munkát végző. Ezzel szemben a munkafajtákból fizikai van több, és árnyaltabb a szellemiekkel szemben. Ami a munkamegosztást illeti, a tankönyvekből nem derül ki, hogy különböző élethelyzetek, tudáskülönbségek, társadalmi hierarchia, alá- és fölérendeltség, jövedelemkülönbség létezne. Csak munkafajták vannak, de olyasmi, ami konfliktuslehetőséget hordoz, nincs. (Szegény gyerekek is csak múlt időben léteznek.) A tankönyv, miközben a fizikai munkát igyekszik problémamentesnek, jónak, szépnek, követendőnek föltüntetni, a szereplők arányszámával mégis azt sugallja, hogy a társadalomban fontos személyek a szellemi munkát végzők. A bemutatott szerszámok, eszközök 26,5%-a szellemi munkához, 21,6%-a gépi-városi munkához, és 17,6%-a mezőgazdasági munkához szükségesítettik. A fogyasztási tárgyak azonban nem funkcionális szerepkörben, hanem státuszszimbólumként vannak jelen, az elérhető és a problémamentesen elérhető életszínvonal szimbólumaként. A hang-

súly nem az emberi szükségleten van tehát, hanem a birtoklás tényén; a cél az életszínvonal („a másik”) utolérése, a konformitás, az, hogy mindenki éppolyan legyen, mint más.

A második kérdéskör, amelyet Háber Judit „az emberek világaként” nevez meg, az emberi kapcsolatok, erkölcsi tanítások, értékek területe. A felnőttséghez elengedhetetlen az adott társadalomban uralkodó szokások, normák ismerete — írja a szerző —, de ezek a normák önmagukban értékközömbösek. A tankönyv feladata az illik — nem illik, szabad — nem szabad, kell — nem kell tudatosításában a tisztán szokásbeli és az erkölcsi szférák különválasztása. A vizsgált tankönyvek azonban összekeverik a kettőt, a szokások is morális jelleget kapnak, a morális tanácsok pedig belemosódnak a szokásokba. Arról nem is szólván, hogy van olyan intelem, amit lehetetlen betartani (pl. minden osztálytársat szeretni). Az intelmek rendezelve azonban a konformitás és az engedelmeség; mi több, a gyermektől elvárják, hogy szívesen engedelmeskedjék. Ezt sugallja a kiszűrt jó gyerek — rossz gyerek modellpár: a jó gyerek tiszta, szép, kisportolt, rózsa, bátor, gyöngéd, pontos, szorgalmas, helytálló, ügyes, segítőkész, érdeklődő, őszinte, türelmes, fegyvelmezt, szerény, megértő, kötelességtudó, udvarias, szófogadó, jókedvű. A rossz gyerek: rendetlen, szófogadatlan, lusta, durva, gorbomba, hangoskodó, tiszteletlen, irigy, verekedős, árulkodó, rongáló, csaló, ápolatlan, piszkos, fésületlen, szakadt ruhájú. Ezen a világképen belül a kötelességteljesítés nem kerül semmivel sem konfliktusba, tehát nincs morális nevelődés sem, a szereplők eleve jók vagy rosszak. Ezt húzza alá az a tény, hogy az olvasmányok hangvétele 14,2%-ban patetikus, 82,1%-ban leíró, csupán 3,7%-ban játékos, humor pedig egyáltalán nincs! A szorgalom erénye ugyan az első közt szerepel — az okosság, értelmesség, emberi jóság már nem.

Az emberi tevékenységek, kapcsolatok, eszközök mint egy „zárt és leszűkített világ kifejezései” jelennek meg a tankönyvekben — állítja a könyv másik szerzője, H. Sas Judit. A tankönyvnek tudatosítania kellene, hogy „eltérő munka eltérő eszközöket kíván és enged meg a társadalom különböző rétegeiben, és eltérő életmódot alakít ki”, tehát eltérő szokásokat, hagyományt, kultúrát stb.-t. Persze ha „a munka világában” minden egyforma és egyenlő, akkor — és ennyiben a tankönyv is lehet következő — miért lennének ezzel a tárgyi világgal való összefüggésükben az emberi viszonyok árnyal-

tabbak? Egy érzelem- és kezdeményezésszegény világkép persze nem teremtheti meg az önként vállalt kapcsolatok kialakításának és a konfliktusok megoldásának a képességét. Konfliktusok pedig adódnak, a legkisebb közösség, a család szintjén is.

A tankönyv megadja ugyanis a családmódellet; milyenek kell lennie a férfinak, nőnek, s ez az elvárás társadalmilag rögzített viszonyrendszerből adódik. Az elemi iskola éveiben alakul ki a gyerekekben a nemi szerep, amelyre minden más emberi szerep épül majd. Frey szerepelméletéből idézi Sas Judit: „A szocializációs folyamat mint kulturális értékek és normák átadásának, hagyományozásának globális mechanizmusa mikroszociológiai síkon a szerepátvitelben (role taking, role learning) transzformálódik.“ A tankönyvekben változt a nemi szerepek milyensége nem közömbös, ha figyelembe vesszük, hogy szocialista társadalomról van szó, amelyben a magántulajdon megszüntetése átalakította a családszerkezetet, a család összetartó erejének tartalmát, különösen, hogy a mezőgazdaságban dolgozók száma csökkent, tehát azon családok száma is sokkal kisebb, amelyekben a termelési szervezet egyben családszervezetként is felfogható, s általában a munkamegosztásbeli változás legfontosabb jellemzője a nők részvételi arányának módosulása — fejtegeti a tanulmányíró. Ennek következtében a kétgenerációs (szülő—gyermek) család-típus az uralkodó, s a társadalom ideológiai programja is a nemek egyenlőségét, a személyiségformálás egyenlő feltételeit, a gazdasági, vallási, szokásbeli kényszerek helyett a szabad választást, a társadalmi nyitottság megteremtését hirdeti meg.

A családmódel kialakításában a biológiai tényező lehet és szokott lenni a kiindulópont. Összehasonlító kultúr-antropológiai vizsgálatok szerint (amelyeket a könyv ismertet) a primitív kultúrákban 82%-ban a lányokat gondoskodóbb magatartásra (anyáskodásra), ugyanakkor a fiúkat 87%-ban nagyobb teljesítményorientációra és nagyobb önbizalomra nevelik. Az élettani faktort tehát a társadalmi tényezők fölerősítetik vagy gyöngíthetik.

Az olvasmányok szereplői — Sas Judit elemzése szerint — többségükben férfiak, bár a társadalomban valójában több a nő. A számarány is (a meghirdetett ideológia ellenére) a férfivilág képét rögzíti: több dolog történik velük, többen foglalkoznak velük — tehát fontosabbak. Ha Edward T. Hall kutatásaira gondolunk, amelyek az ember térérzékelésére, térbeli helyzetére és

az ehhez kapcsolódó társadalmi-pszichikai következményeire vonatkoznak, akkor világossá válik, hogy nem mindegy, milyen lakó- és munkahely illet meg valakit. Meghatározza és kifejezi (ez is, sok egyéb mellett) az egyén társadalmi habitusát és szabadságának fokát. A tankönyvbéli képlet szerint: férfiaknak és nőknek kijelölt tartózkodási helyük van, a férfiak általában „kint“, a nők „bent“, a világgal való kontaktus lehetősége így az utóbbiak számára kisebb. A gyár, mező, iroda, utca a férfiak helye.

Az olvasmányok témái is férfivilágot mutatnak: 60%-uk a munka, munkaerő-kölc, termelés, osztályharc, háború, osztályharcos ünnepek, kötelességtudó életvitel példázata. 12,5% a családdal foglalkozik, és 27,5% jut a játék, szórakozás, pihenés, barátkozás, világlátás, kultúra, munkán kívüli erkölcsi kérdések, emberi kapcsolatok világára.

A vizsgált 274 szereplő között 10 (!) férfi és nő van, aki számára az adott tevékenység nemcsak kötelesség, hanem öröm is.

A személyiségjelek így alakulnak az előbbiekből adódóan: felnötteknél 204 tulajdonságból 100% (!) pozitív tulajdonság. Negatívak csak a történelmi múltban vannak. A gyermekeknél 301 tulajdonságból 82,8% pozitív, a többi negatív. A statisztikailag leggyakoribb tulajdonságok felnötteknél: gyöngédség, segítőkészség, kötelesség- és felelősségtudat, megértés, szorgalom. (Sosem lusták, fáradtak, rosszak vagy szomorúak.) Gyerekeknél: segítőkészség, szorgalom, jókedv, gyöngédség, felelősség- és kötelességtudat. Ez a tulajdonságsorozat a régi világok gyermekdivatjára emlékeztet: az infánsnó királynői ruhában, miniatűrízálva — apró felnöt. A gyermekekre aggatott tulajdonságok a csonka, még-nem-kész felnöt. 453 tulajdonságból mindössze 14-szer derül ki valakiről, hogy okos (egyszer sem, hogy művelt), 9 esetben, hogy őszinte, és egyszer, hogy szép (!). A tulajdonságok megoszlása is a férfivilágra jellemző: férfiaknak, fiúknak inkább vannak tulajdonságaik, karakterük, nőknek, lányoknak még a fenti vázlatból kisejlt személyiségük sincs, amellet, hogy életük zártabb, szerepük amúgy is kevésbé fontos... Az előbbi személyiségjegyeknek megfelelően a családképben nincs súrlódás, véleménykülönbség is alig, nehézség egyáltalán nincs. Ha az anya tanul, gyermekei és férje elvégzi a házimunka egy részét, azt sugallva, hogy most jót tesznek, de olyasmit, ami nem tartozik rájuk.

A könyv zárórésze nem ad receptet arra nézve, hogyan kell tankönyvet

irni; a vonzó, szépen illusztrált gyermekkönyvek szolgálhatnak némi példával. Az elemzett tankönyvek inkább a hagyományos, a régi, semmint az ideáltipikus, a társadalomban már nyomokban föllelhető modellt erősítik. A könyvekbéli modell a felnőttek és a társadalom tökéletes, bírálatot nem igénylő világa, a hibamentességé, ahol „a szü-

kösségnek, nehéz munkának, nehéz életnek örülő környezetvilág a változtatás szándékát tagadó tekintélyvel sugallja“. Az ideális Molnár családban a hét végén beszámolni egymásnak: „Egy hét munkája, öröme száll ajkról ajkra, s akik hallgatják, boldogok...“ — és mindenki oly vidám, „mint a mókus fent a fán“.

Balla Zsófia

Nemzedékváltás a Bartók-életrajzírásban

Szabolcsi Bence több nyelvre, így románra is lefordított kismonográfiája (1956, 1958, 1961) után Ujfalussy József vállalkozott annak az immár terjedelmesebb, újabb s nagyobb ismeretanyagot összefoglaló Bartók-könyvnek a megírására, amely nemcsak a mű egységét hangsúlyozza — az ilyen meg olyan előjelű megosztási kísérletekkel, a szektás „két Bartók“ nézettel egyszer s mindenkorra leszámolva —, hanem az élet és a mű egységét is, amely életrajz és egyben a mű életrajza is. 1964. május 19-én kelt előszavában Ujfalussy így írt: „Tudom, hogy a részletes és minden ízében megbízható, végleges tudományos összefoglalás ideje még nem jött el.“ Könyve e kitétel ékes cáfolata: nemcsak az ideje jött volt el a teljes igényű összefoglalásnak, hanem végre az embere is jelentkezett. Az ugyanabban az előszóban említett, „házagokat áthidaló feltevések“ egyike-másika néhány éven belül igazolódott; a Bartók-irodalom új adatokkal, új meglátásokkal — következésképp új „házagokkal“ és új „áthidaló feltevésekkel“ is — gazdagodott, amelyek a könyv 1970-es második, majd 1976-os harmadik kiadását tették szükségessé. Ez utóbbi, újólag javított, tetemesen bővített kiadás előszavában azonban a halk szóval, de kérlelhetetlen eltökéltséggel fogalmazó tudós kijelentette: monográfiája „utolszor“ áll olvasói elé, „hogy ideig-óráig újból megkísérelje pótolni, s ezzel csak annál feltűnőbben jelezze a valóban tudományos, a művek alapos zenei elemzését is magában foglaló monografikus feldolgozás hiányát“. Kijelentése megdöbbenést keltett. Nem a művének értékét kicsinyítő kitétel okán — azt az Ujfalussy-olvasó a hatalmas erudícióval és az egyéni látás erejével egyaránt fölvertezett tudós csak-stílusjegyek tartja; ekkora tudós lehet ennyire szerény! Hanem az „utolszor“ szóval. Már csak azért is, mert mi sem volt természetesebb (és kényelmesebb), mint hogy úgy

képzelnék: Ujfalussy professzor ezután is bár ötvenként összegyűjti számunkra az újabb adalékokat és nézeteket, megválogatja őket, és a javát szakszerűen újraértelmezve behozza majd tudatunkba; elég lesz csak őt olvasnia az olvasónak.

Fogadni mernék — merhetek: aligha akadna botor vállalkozó, aki tartja ezt a fogadást! —, hogy amikor az „utolszor“ leírta, tudta, hogy ki teremti meg az öt év múltán esedékes, új Bartók-monográfiát. Ujfalussy József nemcsak jelentős szerzője, nem is csak élenjáró csapatmunkása a Bartók-kutatásnak és a magyar zenetudományosságnak, hanem előreteljesítő stratégiája is: nem hagyta volna fedezetlenül ezt a fontos hadállást. Akár személyi áldozat árán, egyéb, számára fontosabb kutatások és munkakörök rovására is megmaradt volna a Bartók-életrajz periodikusan újra- meg újrarejtelmező írójának, ha nem biztos benne, hogy amikor művének negyedik kiadása időszerűvé válna, a fiatal zenetudós-nemzedék egyik kiválósága megjelenteti a maga — s egyben nemzedéke — összefoglalásának első kiadását.*

A stafétatob s a vele járó felelősség átvevője Tallián Tibor. Nevét csillaggal jelzi az 1979-es *Ki kicsoda a magyar zeneéletben?*, ami arra vall, hogy adatait nem küldte be, közlésükhöz mégis ragaszkodott a szerkesztő, lévén „zeneéletünk néhány vezető személyiségének“ egyike, aki mint olyan kivételes bánásmódot érdemel. Az eljárás nemcsak Tallián korán kivívott rangját jelzi, hanem a szerkesztő biztos judiciumára is vall. Az 1946-os születésű zenetudós ugyanis korántsem valamely vezetői állás okán került a kevés kivételezettek közé, hanem igenis: műve és a benne mutatkozó egyértelmű ígért érdeméért. Még csak az sem áll az akadémiai Ze-

* Tallián Tibor: Bartók Béla. Gondolat Könyvkiadó, Bp., 1981.

netudományi Intézet fiatal munkatársára, hogy sokat közölt volna, hogy jelentkezőseinek föltűnő szaporaságával muzsikálta volna be magát a köztudatba. Sokkal inkább jelentkezőseinek átütő pertinenciájával, minden írásában — zenekritikaiban, könyvrecenzióiban is — megnyilvánuló stílusával, amely nemcsak a fogalmazás bravúros mechanizmusában nyilvánul meg, hanem a gondolkodás hibátlan logikájában is, és amelyet tabukat nem ismerő, a fedezetlen tekintélyt szíves örömet kihívó, a tudományos véleménynyilvánítás jogával és kötelességével bátran élő személyiségre vall. Tallián az a szerző, akinek a máris-nagyságot adott esetben épp hiányzásának föltűnő volta érzékelteti: melyik komoly *Muzsika*-olvasó nem fájlalja, hogy kivált a kritikai rovat munkatársai közül?

Amiben több Tallián 1981-es Bartók-könyve közvetlen előzményéhez, az Ujfalussy harmadik kiadásához képest: 1976 óta megjelent, sőt részben ma is kiadatlan dokumentumok, újabb értelmezések bedolgozása az összképbe. Előbbi kategóriában kiemelt helyen említendő az a Bartók-írások, amelyek első ízben 1976-ban, a Benjamin Suchoff gondozta, *Béla Bartók Essays* című kötetben jelentek meg Londonban, így a Harvard Egyetemen tartott előadások szövege. (Utóbbiak nem egy kitétele szomorúsággal tölti el az érdekelte olvasót: nagy kár, hogy nem ismerhette meg a világ harminc évvel korábban ezeket a hallatlan jelentőségű szövegeket, például Bartóknak az atonalitásról, a bitonalitásról, a polimodalitásról és a polimodális kromatizmusról szóló elméleti fejtegetéseit, amelyek nemcsak a Bartók-zene helyesebb értelmezését teheték volna jóval korábban lehetővé, hanem Bartóknak önmaga és a század ténjéről alkotott végső fölfogását is hamarabb juttathatták volna tudomásunkra!) A mindmáig kiadatlanok közt a legdöbbenetesebb írás Bartók 1934-es, német nyelvű cikke, amelyben a totális állam és a művészet kapcsolatáról mond súlyos prófétaaszavakat. Nem állom meg, hogy ne idézzem bár egyetlen mondatát e zaklatott és fölzaklató szövegnek: „Oly korban, melyben megtörténhet, hogy állami segítséggel könyveket égetnek, képeket rombolnak, előadásokat hiúsítanak meg, nekünk, művészeknek egyetlen kérésünk lehet csak az államhatalomhoz: legyen velünk szemben teljesen semleges, és szíveskedjék bennünket békén hagyni.“ Az Amerikába való kivándorlás mozzanatát is merőben újképpen tüntetheti föl Tallián olyan kiadatlan levél birtokában, amelyben Bartók így

ír kiadójának: „Megállapítom, hogy az US-zenekarok legnagyobb része engem valósággal bojkottál; hogy itt van két új zenekari művem [...], amit még csak meg sem tudok hallgatni; hogy New Yorkban való bármilyen elfogadható szereplésre még csak a legkisebb remény sincs. [...] Ezek-e azok a nagy lehetőségek, amikkel Ön engem egész családostul idekecsegtetett? Én az utóbbi tizenöt év közönye alapján ilyennek láttam az itteni helyzetet, azonban Ön regélt mindenféle csodás dolgokról, aminek az lett a vége, hogy mint zeneszerző-zongorista meg sem tudnék tisztességesen élni itten.“ Végül egy újabb keltű, értelmező könyvet is kiemelek Tallián bibliográfiájából, John McCabe *Bartók Orchestral Music* című, 1974-es kalauzát, amelynek Bartók egyik legsikertelenebb művéről, a *Négy zenekari darabról* szóló jellemzése újlagos, jótékony figyelmeztetés: Bartók-képünk csak gazdagodna, ha többet olvasnók a mellette elkötelezett, rajta már-már freudi ragaszkodással csüggő magyarázók mellett az elfogulatlan, tiszta szívvel ítélő-bíráló szerzőket is.

Amiben más Tallián könyve az előzményhez képest: részint nemzedékére, részint az ő személyiségre valló más-ság; képtelen volnék a kettőt különválasztani. Akárhol ütjük föl, a legismeretesebb tények magyarázatában is lenyűgöző látásmódjának és látatásának — olykor kihívásig menő — frissességével, merészségével. Ahol csak teheti, feszít, visszakerdező, újraértelmez. Szerzőkkel való személyes tengelyakasztásra nem ér rá, de sokakat ignorál, és szívesen bont le megcsontosodott nézeteiket is, hogy a tényeket és az érveket újrarendezve a maga értelmezését építhesse föl olvasójának tudatában. Asszociációs köre a Bartók-tudomány és a zene körén túl is tág, társítási készsége eleven, fogalmazása pontos, határozott. Egy-egy mellékmondatában, zárójeles megjegyzésében olyan továbbgondolásra, sőt továbbkutatásra ösztönző meg-látások jelennek, amelyekből — ha bő-tollú cikkiröcska volna — külön tanulmányt iparkodhatott volna össze, vagy — másképpen megközelítve — amelyek elmélyült előtanulmányok végső sum-máját töményítik bravúrosan. Ott van például az 1929-es szovjet hangverseny-út mozzanata. Ujfalussy professzor tíz vagy még több oldalon írja le, természetesen bő kor- és helyrajz keretébe ágyazva a jól ismert adatokat, külön oldalt szentelve a RAPP-korszaknak és bealkonyulásának — veretes értekező prózában, tanulságosan és olvasmányosan, Tallián erről szóló szűk másfél oldala ezzel a meglepő — ám ellenőriz-

hető, igaz! — mondattal kezdődik: „Sem előbb, sem később, csak a húszas évtized végén képzelhető el, hogy Bartók Béla koncertútra menjen a Szovjetunióba. Még tartott az új országban az új művészet kora...” — és azzal végződik, hogy „Későbbi oroszországi utaktörvei a fellépti díj-fizetések megoldhatatlansága miatt hiúsultak meg”. Bármenyire önkényesen ragadtam ki ezt a példát, azt hiszem, meggyőzi az olvasót arról, hogy bár a csúcra följutott tudós művét ezután sem nélkülözhetjük, a nyomába lépő elsőkönyves pályatárs fogalmazásának más milyensége is olyan új minőség, amelyet szintűgy nem nélkülözhet ezután senki sem, aki ad arra, hogy a maga Bartók-képe megközelítőleg teljes és korszerű legyen. (Szándékosan emeltem ki olyan életrajzi epizódot, amelyhez Tallián nem új adalékok alapján szólt másképpen hozzá.) Ami a művek magyarázását illeti, előbb onnan meríték összevetésre alkalmas példát, ahol Tallián maga hivatkozik az előtte járóra. A *Concertó*-ról írja: „Németországban 1950 táján, a neoavantgarde idején, Magyarországon pedig, ahol a kései Bartók-stílust egy időben kijátszották a korábbi ellen, 1960 után, a korábbi bálványozás ellenhatásként bizonyos tartózkodás érződött a művel szemben; még Ujfalussy is, kimondatlanul, de mentegeti a *Concertót*, rámutatva annak szerves illeszkedésére előzményeihez. Talán ma már mellőzhető a védelem: van már akkora stílárís túrelmünk...” Az utalás nem válik a szerző előnyére. Kimerítő és tág kitekintésű elemzésében Ujfalussy valóban „megmagyarázta”, hogy a *Concerto* nem a stílárís megalkuvás zenéje, aminek egyesek egykor vélték, sőt hirdették, de Tallián maga is mentegeti a művet, „kimondottan”: „Sok magyarázó motívuma lehet az új, a legutolsó stílus világosságának. Közöttük van nyilván az önmegértetés szándéka több éves elzártság után, idegen környezetben. Nem azért, mintha Bartók közönségének kegyét keresné; legutolsó stílusa sem kompromisszumok születte. Hanem mintha egyszeriben nem érezné magát ellenzékben...” Nem, nem ilyenek azok az — olykor csak villanászerű — aszociációgazdag, eredeti tettek és képek, amelyek Tallián írását oly izgalmassá teszik, amelyek alkotó velegondolkodásra kényszerítik olvasóját! Hanem, például, amikor magyarázza, hogy „miben volt egyedülálló »sansza« valamennyi szecessziós-népi irány között éppen a magyar zene népi szecessziójának”. Vagy amikor ezt az érzékletes „kettős portrét” fogalmazza Bartókról: „A fiatalember, akit Budapesten

aranykeretes cvikker, egyik percben halott, másik percben felvillanó szem, németesre nyírt haj és összeszorított száj Leverkühn-maszka rejtejt, amint vonatra ült a Felvidék vagy Erdély felé, levetette személyiségét, s visszaváltozott kedves, közvetlen, türelmes tanáremberré, aki a paraszток körében — és csakis körükben — különös érzékét mutatta a *human relations*-nek.” Vagy, *A fából faragott királyfiról* szölván: „A szűzsé, ha lehántjuk róla a meseburkot, meglepően rokon a monarchikus Bécs és Prága azidőbeli szorongásaival.” (A táncjátékok egyébként Bartók elől is védi, aki később valamelyest elidegenedett ettől a művétől: „Az érzelmi fedezet, amit Bartók keserű évei alatt összegyűjtött, visszasugárzik a történetre s annak központi hőisére, magához emeli a naiv bábhíatóriát. Mi, érzelmesebb lelkek, ezért nem osztjuk a későbbi Bartók idegenkedését saját romantikájától.”) Vagy az op. 15 jelzetű *Öt dalról*: „a szövegek veszedelmes közelségbe csúsztatják ahhoz, amit expresszionista giccsnak lehetne nevezni.” Így tovább, eladdig, hogy könyve vége felé ezeket a bátran-bölcsen figyelmeztető mondatokat vési emlékeztünkbe: Bartók „nem volt ideológus (Kodállal ellentétben); a kelet-európai történelmi kérdéseket a zene egységes közegében látta meg s oldotta meg. Szinte naiv szakszerűsége következtében művészi problémaként élte meg a társadalmi problémákat, s így azok művészi és emberi megoldásához e tájon mindenki másnál közelebb jutott. Tökéletes, polgári szakszerűségében lett Bartók az eszményi kelet-európai polgár...”

Hadd idézzek egy olyan Ujfalussy-mondatot is, amelynek hasonlója nincs a Tallián-könyvben. A szlovák gyűjtés megjelenése körüli sok huzavona szomorú dokumentumaira való könyvészeti utalás után (!) a bölcs mester így írt az ügyről: „Részletezésétől megkíméljük magunkat, az olvasót, és kiváltképpen Bartók és a szlovák kultúra benső, felemelő kapcsolatainak emléket.” Ez a tapintat — amely nem tévesztendő össze az elhallgatással! — korántsem jellemzi Talliánt, aki bizony kíméletlen tárgy-szerűséggel mond önálló véleményyt olyan életrajzi mozzanatokról is, amelyeket (mivel történelmi háttérük még nem mindenki szívében oldódott békével) rendszerint a „kényes” jeltzével illetünk. Nem bírálom Talliánt, csak tényként szögezem le — egyébként: Bartókkal kapcsolatos írásaim olvasói tudják —, hogy e tekintetben, bár életkorban hozzá állanak közelebb, pillanatnyilag Ujfalussy fölfogását tartom építőbbnek.

Csakis azért teszek egy-két kritikai megjegyzést is, hogy jelezzem: ha figyelmes olvasóként rőttem is egy-egy ceruzajelét a margóra, kifogásaim mennyire jelentéktelenek a könyv kapitális erényeihez képest. 9. lap: Nákó grófék nem szerb, hanem makedón eredetűek voltak. Uo.: a „Szerb (pontosabban délszláv-katolikus, bunyevác)” kitételben a szerb helyén horvátnak kellene állania, ezzel megtakarítódna a délszláv-katolikus jelző is. Uo.: arra az állításra, hogy a Bartókék vezette földműveliskola „sváb parasztfiúk képezdéje” lett volna, valószínűsítő indíciúként idézem Iulian Grozescu cikkét az *Albina* 1866. szeptember 7-i számából, amely szerint Bartók János „magyar nemzetiségű, de beszél románul, szerbül és németül. Annak ellenére, hogy nem olyan tökéletes ezekben a nyelvekben, mégis megtesz mindent, hogy tanítványainak anyanyelvükön magyarázhassa el a tananyagot.” Uo.: a tanulók létszáma csak eleinte volt „12”, 1863-ban például 24-re emelték; ezt a helytörténész Szócs Gyula egyik idevágó írásából (*Falvak Dolgozó Népe*, 1971. június 30.) tudom. 22. lap: Bartók korai romános darabja nem vall arra, hogy „kijelentésével ellentétben valami népies román zenét mégiscsak hallott gyermekkorában”, mert Bartók kijelentésében román népzeneről beszélt, darabja viszont román társasági, szalonzene utánérzése. (Id. Bartók Béla zeneegyletében bizonyítottan játszották Ivanovicu katonakarnagy műveit, talán más román szerzőkeit is.)

Végezetül azzal tartozom mind Talliánnak, mind soraim olvasójának, hogy kijelentsem: e könyvnek Ujfalussy könyvével való összehasonlítására bizonyos mértékig igazságtalanság volt részemről. Talliánnak ugyanis egy adott, nagyon is határozottan körülírt profilú sorozatba kellett beilleszkednie, amelyet *Szemtől szemben* címmel forgalmaz a Gondolat Könyvkiadó. Megítélesem szerint a szerző nem tisztelte szolgálait, talán még amúgy nagyjából sem a sorozat feszélyező előírásait. Terjedelemben és szerkesztésben igazodott ugyan hozzájuk, de nem szótt bele szövegébe annyi Bartók-idézetet, amennyit a „szabály” előírt. Ha ez így van, ahogy látom, akkor külön dicséret illeti a szerkesztőt, Hamburger Klárát, Tallián művének gondozása mellett — a kézirat értéke által teljességgel indokolt — rugalmasságáért is. A könyv ugyanis kéri a sorozatból! Nem az idézetek teszik az értékét, hanem az idéző szerző személyisége, a vele való szemtől szembeni találkozás Bartók-képünket továbbalakító hatása. Ezért végső soron mégsem igazságtalanság — vagy csak kevésbé az —, hogy a magyar Bartók-irodalom idevágó csúcsteljesítményéhez mértem. Legyen a Tallián második kiadása a sorozat terjedelmi korlátaitól és tipizáló béklyóitól teljességgel mentes, a műfaj bevált hagyományai szerint szerkesztett, jegyzetelt és függelékelt Bartók-monográfia! Az, ami ebben az első változatban is már csaknem teljes nagyszerűségében benne foglaltatik!

László Ferenc

KÖNYVRŐL KÖNYVRE

NAGY LÁSZLÓ: SZÁRNY ÉS PIRAMIS

„Ismét egy Nagy László-könyv a síron túlról.” A válogatást végző Csoóri Sándor, a hűséges barát és költőtárs a könyv bevezetőjében megmagyarázza, minősíti is azt, ami valóban meglepetésként kerül most az olvasó — és a képnéző, a képzőművészet szerelmese — kezébe. E kötetben ugyanis viszonylag kevés a szöveg (egy-egy vers, műfordítás kíséri, magyarázza a reprodukciókat), a rajzok, rézkarcok és festmények teszik izgalmassá az újabb Nagy László-i üzenetet. (A Magvető Könyvkiadó is megjelentetett egy hasonlóan szép kötetet, ezt Szécsi Margit, Nagy László költő-özvegye állította össze a spirálfüzetekben fennmaradt rajz- és szövegvázlatokból, feljegyzésekből. A *Kísérlet a bánat ellen* közvetlenül kapcsolódik az írói életműhöz, a műhelybe enged bepillantást.) Csoóri így jellemzi a *Szárny és piramis*-t: „Látászólag melléktermék: az el-elkalandozó kedv zsákmánygyűjtése a szomszédos mezőkről. Lényege szerint azonban jóval több ennél: egy

másik életmű töredéke. A betetözött költői sors mellett egy csirájában maradt festői pálya lehetőségének a vázlata. Egy lemondás vissza-visszajáró lelkifurdalása és kísértete.

Az egykori pápai diák a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Kmetty tanítványa lett, Kmetty kedves, sokra tartott tanítványa. A költészet hívása azonban végül erősebbnek bizonyult, Nagy László nem fejezte be tanulmányait. A rajzhoz továbbra sem lett hűlen, de a nagy művet a lírában alkotta meg. A „másik életmű“ most közönség elé kerülő darabjai mégis elgondolkodtatóak: mintha Kondor Béla testvérének (nem csupán szellemi, de a képzőművészeti kifejezésben is rokon!) rézkarait, festményeit néznénk. Számunkra különösen kedves — a jobbnál jobb íróportrék között — Kós Károly és Szilágyi Domokos arcképe.

A *Szárny és piramis* irodalom- és művelődéstörténeti jelentőségét Csoóri Sándor kitűnő előszava csak növeli. Innen idézünk egy emlékezetes mozzanatot: „Emlékszem az 1955–56-ban megtáltosodó *Új Hang* szerkesztőségében lezajló izléstükhözetekre. A folyóiratot Simon István és Bodnár György szerkesztette, de az „új hangot“ mindenben Juhász és Nagy László adta meg. A laphoz járó írók közül kizárólag csak nekik volt képzőművészeti tájékozottságuk és kultúrájuk. Ferenczy Béni félrelökött Petőfijét ki méltatta először diadalmas konokssággal és hozzáértéssel? Nagy László! S Kondor Béla apokaliptikus látomásai előtt is ő nyitatta ki velünk a szerkesztőség aajtáját, ablakait. Ama bizonyos Dózsa-sorozat a forradalomról, az első Kondoros-jelentkezés, a fejvesztettség roppant igézetével és erejével ugyanúgy borzongott végig az idegeinken, mint a minden szürkeséget, hivatalos és tompa realizmust elsöprő Juhász-i eposzok, Nagy László-i versek. Szédítő metaforákkal telítődött körülöttünk a levegő s a korszak.”

A képzőművészeti anyag inéltatása helyett Csoóri ezt a költői jellemzést választja: „Játék, tünődés, elragadtatás rajzban, boldog és boldogtalan irkafírka a sors lapszélére, az emberben örökké munkálkodó esztétikai igény dokumentuma. Ahogy a lakásában üresen maradt felületeket, belső kényszerből, ősi díszítő ösztönből telifestette, az idő üresen maradt felületeit se hagyhatta soha kopáran, berajzolatlanul.“ (*Magyar Helikon Könyvkiadó*. Bp., 1980.)

K. L.

FERENCZI GYULA—HORVÁTH ATTILA:

KORSZERŰ OKTATÁSELMÉLET. RENDSZERELMÉLETI DIDAKTIKA

Ferenczi és Horváth könyvének megjelenése jelentős esemény, nemcsak azért, mert nagyon igényelt, hézagpótló mű a hazai szakirodalomban, hanem főleg mert kimagasló koncepciójú, bátor hangvételű és alaposan dokumentált munka.

Már a könyv címe is jelzi, hogy benne az oktatáselméletnek a „szakosától“ eltérő, új megközelítéséről van szó. A szerzők magatartása, a problémák megközelítésének módja, az alkalmazott módszer, a kulcskérdések kiemelése — Mircea Malița szerint — azok a szintek, amelyek egy műben a változások és újítások hordozói. Ferenczi és Horváth könyvében ezek a feltételek messzemenően érvényesülnek. Magatartásuk egyik legfőbb vonása a bátorság, hiszen nem kevesebbre vállalkoznak, mint az oktatáselmélet egészének a legújabb tudományos eredmények és a legkorszerűbb tudományos szemlélet és módszer alapján történő tárgyalására és értékelésére. A szemléletmódváltás szükségességét hangsúlyozó előszavukban a következőket olvashatjuk: „Szemben a hagyományos atomisztikus-summatív felfogással, az objektív valóságot a maga teljes egészében átfogó, egyetemes jellegű általános tudománymetodológiai paradigma, amely alkalmas arra, hogy a rendszerek hierarchiájában egy adott struktúrát, a »minden mindennel összefügg« elve alapján, a maga bonyolultságában, strukturális-relacionális és genetikai viszonylatban egyaránt feltárjon és értelmezzék — a rendszerszemlélet.”

Úgy tűnhetik, hogy olyan kérdések fejtegetése, mint a Kuhn-féle paradigma-felfogás, a rendszerelmélet, a kibernetika, a modellek és a modellezés, túllépi a mű kereteit. A könyv elméleti megalapozása, az olvasók ismereteinek kiegészítése, a kifejtett didaktikai kérdések esetleges félreértésének elkerülése föltétlenül indokolja, szükségessé és hasznossá teszi e problémák tárgyalását.

A modellek és a modellezés a szerzők alapmódszere, amely természetszerűen következik rendszerszemléletükből, mind a mű egészének felépítésében, mind a rész-kérdések kifejtésében érvényesül. A grafikai illusztráció — valamennyi eredeti modell — jól kiegészíti a szöveget, nagymértékben elősegítve az egyes kérdések glo-

bális áttekintését és megértését. A kérdések megközelítése aktív, jellemző a gazdag elméleti (szakirodalmi) ismeret, a gyakorlat és a cselekvés egybevetése. A szerzők számos didaktikai kérdést átértékelve, újszerűen értelmeznek. Így például a didaktika alapelveit is új módon, a korszerű szemléletnek megfelelően fogalmazzák meg. Az új tanulásméleteket és technikákat szervezsen építik be a didaktika rendszerébe mint egészbe.

A könyv a tanulásmélete középpontjába a tanulót helyezi, vagyis az elméletek és technikák értékét a szerzők felfogásában az határozza meg, hogy azok mennyire hasznosak a tanuló szempontjából, mennyiben szolgálják ismeretelsajátító tevékenysége hatékonyságát, eredményességét. Nyilvánvaló, hogy az ismeretek minőségét tekintve is érvényesül az új szemléletmód. Ezzel összefüggésben — mint a korszerű oktatás egyik alapfeltételét — fejtik ki a tanulási folyamat operacionalizálásának kérdését is.

A műben messzemenően érvényesül az előítéletektől mentes kritikai magatartás és állásfoglalás. Az egyes didaktikai kérdések értékelésében és átértékelésében nagy figyelmet szentelnek a történelmi körülmények elemzésének, különösképpen a jelenlegi általános és a hazai sajátos társadalmi elvárásoknak. A szerzők állásfoglalása határozott, de nem lezáró jellegű; gondolkodásra, keresésre, kutatásra ösztönöz. Egyes részkérdésekben lehetnek fenntartásaink, eltérő véleményünk, de általános didaktikai felfogásukkal egyet kell értenünk.

A szerzők stílusa világos, okfejtéseik logikusak, művük mégsem könnyű olvasmány. Ez részben a tárgy jellegéből, a bonyolult összefüggésekből és kölcsönhatásokból, részben a pedagógiában még szokatlan megközelítés módjából adódik. Szokatlan az is, hogy a szerzők nagyon sok olyan — főként az új határtudományoktól kölcsönzött — szakkifejezést használnak, amelyekkel a pedagógiában még nem vagy csak ritkán találkoztunk. Kérdés: indokolt-e ez? Főltétlenül igen, mi több, természetes és szükségzerű. Az új szemléletmód következménye, hogy számos pedagógiai, didaktikai fogalom tartalma módosult, újak is megjelentek, s ezek egyértelmű megjelölésére a régi terminológia már nem alkalmas, használata sok esetben zavart okozna. Kifogásolhatjuk azonban, hogy használnak olyan idegen szavakat is, amelyek nem szakkifejezések, és nehezekebbé teszik a könyv olvasását.

„Nem volt szándékunkban csak »informálni«, az olvasót aktív munkatársnak tekintjük, aki a szerzőkkel együtt újra- meg újragondolja, értékeli, átveszi vagy éppen cáfolja a felvetett gondolatokat“ — vallják a szerzők. Ez termékeny módszernek bizonyult, s reméljük, hogy termékenyítően hat a gyakorló pedagógusok szemléletének alakítására és gyakorlati tevékenységére is.

Elismerés illeti a kiadót a könyv gondos és szakszerű szerkesztéséért, úgyszintén a technikai kivitelezőit is az alapos, szép és igényes munkáért. (Dacia Könyvkiadó. Kvár-N., 1981.)

M. Z.

Buday György:
Hideg síncs, mégis befagyott a tó
(Szegedi Kis Kalendárium, 1934)